

УДК 75.036.7(477.83-25)"195/..."(043.5)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-1-6>

Надія БРАТЮК,
orcid.org/0000-0002-4539-6438
аспірантка кафедри історії і теорії мистецтв
Львівської національної академії мистецтв
(Львів, Україна) mikulanadia@gmail.com

ЕКСПРЕСИВНО-ЖИВОПИСНА МОВА У ЛЬВІВСЬКОМУ МИСТЕЦЬКОМУ СЕРЕДОВИЩІ 1980-Х РОКІВ

Українське мистецтво другої половини XX століття вирізняється різноманіттям напрямів, багатозначністю запропонованих образів і стилів, образністю та фантазійністю авторських інтерпретацій. Митці ставлять собі нові завдання, які потребують авторської майстерності, а також відповідної часу адекватної форми та моделі втілення.

Метою статті є висвітлення львівської мистецької ситуації 1980-х рр., дослідження мистецьких об'єднань, виставкової та галерейної діяльності, яка позитивно вплинула на розвиток експресивно-живописної мови у творчості митців. Встановлено, що попередні публікації та наукові розвідки стосуються лише окремих аспектів згаданої проблеми або концентрують увагу на комплексному аналізі загальноукраїнської мистецької ситуації 1980-х років без конкретного аналізу львівського середовища, його особливостей, а саме таких, що стосуються експресивного вектору творчості. Цим, властиво, і зумовлена **актуальність** статті.

Об'єктом дослідження є львівське мистецьке середовище. **Предметом** дослідження є прояви експресіонізму у полотнах львів'ян 1980-х рр.

У статті в хронологічній послідовності проаналізовано каталоги групових виставок 1980-х років, що містять важливу інформацію з позиції експресіонізму. Каталоги здебільшого містять перелік авторів та їхніх творів, серед них присутні імена митців творчості яких стосується експресивно-живописної мови на львівських теренах. Також серед важливих чинників є виникнення галерей, які стали вільним простором для експонування станкових творів, мистецьких інтенцій та власних живописних пошуків. Так, ще одним важливим аспектом є активна виставкова діяльність львів'ян, яка постала тим важливим фактором, що посприяла зародженню альтернативних мистецьких об'єднань, які стали офіційною альтернативою до Спілки художників, до яких відносимо «Шлях» (1989) і «Клуб українських митців» (1989). Так, якщо «Шлях» проголосив себе продовжувачем знаменитої АНУМ, то «КУМ» став об'єднанням яке згуртувало довкола себе зусилля середнього та молодшого покоління митців. Обидва угруповання демонструють консолідацію творчих сил, спорідненість у завданнях, шляхах розвитку та кінцевій меті. Їхня діяльність супроводжується зростанням експресивних тенденцій у Львові, популяризацією українського мистецтва, розширенням контактів, багатовекторністю творчих пошуків і виражальних засобів.

Перспективним напрямком дослідження є вивчення філософської та методологічної системи митців, ґрунтуючись на якісному візуальному матеріалі, літературі, джерелах з приватних архівів, інтерв'ю. У статті використовуються такі **методи**: історико-порівняльний, метод аналізу і синтезу, хронологічно-історіографічного аналізу. У процесі комплексного дослідження проведено аналіз наукових публікацій, альбомів, каталогів, які репрезентують мистецьку ситуацію у Львові в період 1980-х років.

Слід зазначити, що у процесі дослідження з'ясовано соціокультурні та політичні передумови, які спричинили появу та становлення саме експресивних рис у творчості львівських митців. Виявлено, що мистецька ситуація у Львові 1980-х років суттєво вплинула на експресивний характер творчості та візуальне вирішення сучасного львівського та українського мистецтва.

Ключові слова: вісімдесятники, культурно-мистецький простір Львова, експресивно-живописна мова, живопис, виставкова діяльність.

Nadiia BRATIUK,
orcid.org/0000-0002-4539-6438
Postgraduate Student at the Department of History and Theory of Arts
Lviv National Academy of Arts
(Lviv, Ukraine) mikulanadia@gmail.com

EXPRESSIVE AND PICTURAL LANGUAGE IN THE LVIV ARTISTIC ENVIRONMENT OF THE 1980s

Ukrainian art of the second half of the twentieth century is characterized by a variety of directions, ambiguity of the proposed images and styles, as well as imagery and fantasy in the author's interpretations. Artists set themselves new tasks that required skills, as well as the adequate form and model of embodiment, appropriate for that time.

*The aim of the article is devoted to the coverage of the Lviv artistic situation of the 1980s, the study of artistic associations, as well as gallery and exhibition activities which positively influenced the development of expressive and pictorial language in the works of artists. It has been established that previous publications and scientific investigations either concern only certain aspects of the aforementioned problem or focus on a comprehensive analysis of the all-Ukrainian artistic situation of the 1980s without a specific analysis of the Lviv environment and its features, namely those related to the expressive vector of creativity. This, in fact, determines the **relevance** of the article.*

The object of the study is the Lviv artistic environment. The subject of the study is the manifestations of expressionism in the paintings of Lviv artists of the 1980s.

The article analyzes catalogs of group exhibitions of the 1980s in chronological order, which contain important information from the standpoint of expressionism. The catalogs mostly contain a list of authors and their works, including artists whose works were associated with the Lviv expressive and pictorial language. Important factors also include the emergence of galleries, which became a free space for exhibiting easel paintings, artistic intentions, and their own artistic pursuits. Thus, active exhibition activity of Lviv artists is yet another important aspect, which became an important factor that provoked the emergence of alternative art associations, which became the official alternative to the Union of Artists, which include "Shliakh" [The Way] (1989) and "The Club of Ukrainian Artists" (1989). "Shliakh" declared itself the successor of the famous Association of Independent Ukrainian Artists, while "The Club of Ukrainian Artists" became an association that united the efforts of the middle-aged and younger generation of artists. Both groups demonstrated consolidation of creative forces, similarity of tasks, ways of development, and the ultimate goal. Their activity was accompanied by the growth of expressive tendencies in Lviv, popularization of Ukrainian art, expansion of contacts, and multi-vector nature of creative pursuits and means of expression.

*The study of the philosophical and methodological system used by the artists, based on high-quality visual material, literature, sources from private archives, and interviews is a promising area of research. The following **methods** were used in the study: historical-comparative method, method of analysis and synthesis, chronological-historiographical analysis. In the course of comprehensive research, analysis of scientific publications, albums, and catalogs that represent the artistic situation in Lviv in the 1980s was carried out.*

It should be noted that the article clarifies socio-cultural and political preconditions that led to the emergence and formation of expressive features in the works of Lviv artists. It was found that the artistic situation in Lviv in the 1980s significantly influenced the expressive nature of works and visual presentation of contemporary Lviv and Ukrainian art.

***Key words:** artists of the eighties, Lviv cultural and artistic space, expressive and pictorial language, painting, exhibition activities.*

Постановка проблеми. Експресивні тенденції, що зародилися у 1960-х рр., продовжили розвиватися в період 1970-х рр. і вибухнули з новою силою у 1980-х рр. Тому логічним є дослідження львівського мистецького осередку 1980-х рр., який характеризується заснуванням мистецьких об'єднань, відкриттям галерей, що призвело до зростання експресіоністичних тенденцій. Про підвищення наукового інтересу до цього явища також свідчить значна кількість мистецтвознавчих праць останніх років, літератури та каталогів згаданого періоду, в яких висвітлено мистецьке життя у Львові 1980-х років. Однак вищезазначена тематика не розкрита повністю, їй необхідний об'єктивний погляд, хронологічна послідовність та систематизація матеріалу.

Аналіз досліджень. Аналізуючи літературу 1980–1989 років, присвячену творчості львівських митців, вважаємо доцільним поділити її на дві групи. Перша група – це загальні праці, що висвітлюють мистецьку ситуацію у Львові в період 1980-х років, яка позначена послабленням політичного контролю, формуванням мистецького арт-ринку, зростанням значної кількості мистецьких галерей та організацій. Друга група джерел – це каталоги виставок, де подано перелік живописних творів та їх авторів. Значна кількість літератури дозволяє простежити зростання експресіоністичних тенденцій у живописних полотнах львівських митців.

пресіоністичних тенденцій у живописних полотнах львівських митців.

Тема статті розглядається з позиції мистецької ситуації, що склалася у Львові в межах окресленого часового періоду. Сьогодні серед українських науковців активно відбувається дослідження доробку львівських митців 1980-х років. Цінний фактологічний матеріал присутній у дослідженнях (Авраменко, 2006: 1), (Юр, 2014: 2), (Стасюк, 2008: 4), (Крупник, 2017: 6), (Циба, 2017: 13), (Вишеславський, 2006: 20), (Скляренко, 2006: 23). Для досягнення поставленої мети зібрано та проаналізовано мистецькі каталоги збірних виставок 1980-х років, що дають інформацію про експозиції у Львові, серед них – «Виставка художників західних областей України, присвячена 40-ка річчю об'єднання українського народу» (1980) (8), «Львівська обласна художня виставка, присвячена 110-й річниці з дня народження В. І. Леніна» (1980) (9), «Каталог обласної художньої виставки «Бійці вогненного фронту» (1983) (10), «Львівська обласна художня виставка, присвячена 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні» (1986) (18), «Львівська обласна художня виставка, присвячена 27-му з'їзду КПРС» (1987) (19), «Каталог першого аукціону мистецьких творів. Живопис. Графіка. Декоративно-прикладне мистецтво» (1988) (22).

Серед вітчизняних науковців слід відмітити мистецтвознавчі статті О. Голубця, Г. Скляренко, М. Мусій. У своїй статті Г. Скляренко (23) зазначає, що 1980-ті рр. у мистецтві характеризуються зміною естетичних уявлень, припиненням ідеологічного тиску на митця, лібералізацією художнього життя, що виражалось в пошквалі виставкової діяльності. Вагомим фактором також стало ослаблення ролі Спілки художників, що підштовхнуло митців до зацікавлення національною традицією. На думку дослідниці, почалася революція в українській образотворчості – поширилися нові види та моделі в українському мистецтві, утверджувалися нові концепції та ідеї.

Дослідник О. Голубець у статті «Українське мистецтво ХХ століття: проблеми національної ідентифікації» (14) підводить підсумок 1980-х рр., де наголошує про присутність експресії в полотнах львів'ян.

Аналізуючи проблематику львівського досвіду 1960–1980-х рр., дослідниця М. Мусій (27) акцентує увагу на живописній творчості опозиційних художників-львів'ян старшого і молодшого покоління. Переглянувши значну кількість праць та публікацій вітчизняних науковців, можемо зробити висновок про недостатнє висвітлення та розкриття обраної теми.

Актуальність. У статті розглянуто мистецький процес 1980-х рр. у Львові з позиції експресіонізму, який є передумовою для становлення та розвитку всеукраїнської «нової хвилі» кінець 1980 – початок 1990-х рр. Творчість львів'ян становить важливу роль для розуміння та систематизації і регіональних, і культурно-мистецьких процесів в Україні, доповнює та збагачує сучасну історію українського мистецтва другої половини ХХ століття.

Мета статті – проаналізувати мистецьку ситуацію у львівському малярстві 1980-х рр., у контексті експресіоністичного вектору розвитку.

Виклад основного матеріалу. Українське мистецтво 1980-х рр. характеризується неабияким піднесенням у образотворчому, суспільному та духовному напрямках розвитку. Художники активно аналізують і поєднують у своїх роботах різні художні моделі та стилі, техніки та філософські ідеї. Значна увага приділена національному вектору творчих ідей, який стає певним підґрунтям і плацдармом для актуальних творчих пошуків. У цьому контексті, досліджуючи окреслений період, доцільно навести цитату О. Авраменко: «Вісімдесяті роки двадцятого сторіччя характеризуються в українському мистецтві зверненням до таких незаперечних аспектів національного, які

кореняться у своєрідності мислення і тематики, в особливим погляді на проблему та її трактування, у самому характері пластичного відтворення світу. Гору бере тенденція, де переважає вивірена образна структурність, тонке духовно-психологічне начало» (Авраменко, 2006: 213).

На тлі зазначених подій особливу роль у репрезентації українського мистецтва 1980-х рр. відіграв Львів. Молоді митці гуртуються разом, прокладаючи в мистецтві український шлях, вільний від соцреалізму. Радянська влада, побачивши зростання активності в містах, особливо серед творчої молоді, дещо послабила ідеологічний тиск. Саме про перебіг цих подій зазначає дослідниця М. Юр: «Художня екзистенція, яка формувала новий тип мислення у 1970–1980-х, різнилася способами втілення кийвською, львівською, одеською, харківською школами, але стала тією базою, на якій проводився художній експеримент, в основу якого покладено діалог із художніми стилями минулого» (Юр, 2014: 247). Загалом, 1980-ті рр. – це період складного процесу трансформації українського мистецтва із союзного радянського в українське, активізація експресивно-живописної мови та національного вектора творчих пошуків українських митців, вивільнення мистецтва з-під контролю влади та розрив із соцреалістичними канонами.

У цьому контексті варто дослідити доробок львів'ян, які саме в окреслений період невпинно експериментували, творили, реалізовували художні образи та ідеї на полотні. В часи радянської системи зі сфери мистецької діяльності мала бути вилучена духовність, новаторські пошуки, історична пам'ять покоління. Самоізоляція 1960-70-х рр. була свідомим вибором багатьох художників. Водночас, незважаючи на значний вплив деструктивних тенденцій, творчі особистості продовжують боротьбу за національну ідентичність, свободу формотворення та експеримент.

Як зазначає І. Стасюк (3), національно-патріотичний рух відбувався у різних формах. Ми розглянемо його особливості в мистецькій сфері. Експресивність на полотні була творчою реакцією та відповіддю на зміну суспільно-політичних подій. Експресіонізм є однією серед багатьох інших тенденцій (поп-арт, концептуалізм, сюрреалізм та ін.), якими активно оперують у своїй тогочасній творчості художники.

Львівське мистецтво зазначеного періоду відіграє особливу роль у відтворенні багатовекторності живописних пошуків українського мистецтва 1980-х. Однією з форм альтернативної мистецької діяльності став нонконформізм. «Важ-

ливо підкреслити, що для львівського нонконформізму 1930-1980-х було характерним випрацюванням заангажованої у власних «герметичних сенсах» системи філософських координат і візуальних знаків, своєрідної метамови, що потребувала інтелектуальної підготовки. У ретроспективному погляді, – як зазначає Б. Мисюга, – з позиції нашого сучасного сприйняття її (космогонічності львівського мистецтва кінця 1980-х. – Н.Б.) художні форми несли в собі передчуття майбутніх суспільних змін, національного самоусвідомлення та відродження» (Смирна, 2017: 395). Художники через творчу діяльність відстоюють право на самореалізацію, свідомо і мужньо протиставляють себе державній політиці УРСР.

Занепад соцреалізму супроводжувався трансформацією в живописній сфері. Картини стали зображенням емоційного заряду і психологічного стану автора, вражають метафоричністю та неоднозначністю трактованих образів. У митців нарешті з'являється можливість виставляти на загальний огляд свої роботи. Експериментування із засобами художньої виразності, мистецькими концепціями та стилями, філософським наповненням, композиційною структурою та кольоровою палітрою, тематикою та пропорціями демонструють роботи цього часу.

Важливою складовою частиною культурного розвитку 1980-х рр. стали мистецькі об'єднання, які вийшли на шлях розвитку національного вектора образотворення, інтерпретації та інтеграції художніх напрямків, утвердження особистого досвіду. Більш детально окреслено їхній вплив у цитаті Л. Крупник: «Серед найбільш сміливих представників покоління 1970–1980-х рр. досить популярними були неформальні об'єднання та групи. Як форма інтелектуального спротиву існував мистецький нонконформізм, який мав такі прояви, як підпільні «квартирні» художні виставки, концерти... Однак творчість немислима без новаторства, тому митці пробували долати штучні обмеження» (Крупник, 2017: 279). Саме в 1980-х активізуються, порівняно з попереднім десятиліттям, неофіційні творчі спілки, що стають одним з багатьох вагомих факторів для звільнення мистецтва. За словами Г. Гаврилів: «Одним із необхідних елементів здорового культурного життя повинне стати створення незалежних творчих об'єднань, які могли б протиставити збанкрутілій Спілці художників чисте, не засмічене соцреалістичними дурницями, вільне від хвороб тоталітарного мистецтва, творче мислення. Першим таким об'єднанням у Львові стало мистецьке товариство «Шлях»» (Гаврилів, 2017: 296).

Першу половину 1980-х років в історії українського мистецтва науковці характеризують як період застою та стагнації. Починаючи від 1982 р., після смерті Л. Брежнєва, влада переходила від одного до іншого керівника, правління яких позначилося на культурно-політичних змінах в УРСР. Творчість періоду 1980-х рр. озвучувалася у трьох напрямках: виставкова діяльність – групові виставки, індивідуальна – експерименти у творчій царині, діяльність мистецьких угруповань, які виникають і активно розвиваються саме в цей період. Часто групові виставки та індивідуальна творчість перепліталися та взаємодіяли між собою, адже митці все більше демонструють свої роботи відкрито у виставковій, пленерній, викладацькій, груповій діяльності.

Спочатку розглянемо групові виставки 1980-х рр. у Львові. У цьому контексті варто проаналізувати «Каталог виставки живопису робіт художників Західної України, присвяченої 40-каліттю возз'єднання українського народу» (1980) (7). Це одна з багатьох тогочасних збірних виставок, де були репрезентовані відповідні до соцреалістичної доктрини живописні твори. Серед учасників виставки зустрічаємо імена і старшого, і молодшого покоління львівських митців: Д. Довбошинський, С. Караффа-Корбут, К. Звіринський, Л. Левицький, Л. Медвідь, О. Мінько, Я. Музика, В. Патик, Г. Смольський, З. Флінта, В. Риботицький, М. Шимчук, Р. і М. Сельські. Таких каталогів збереглося багато, опубліковані твори є візуальним відображенням тогочасного мистецтва. Серед позитивних рис – це перелік робіт і прізвищ художників, які брали участь у виставці. Візуальний матеріал, як правило, «відфільтрований» від небажаного нонконформістського мистецтва. Отже, для радянської ідеології – це було тотальною умисною стратегією, метою якої було диктувати й нав'язувати «вигідну» реальність. Якби не приватні чи колекціонерські збірки мистецтва, для нас сьогодні б не було візуального матеріалу – живописних творів, які є живим відображенням альтернативного творчого шляху львівської мистецької школи цього періоду.

Наступна виставка того ж року – «Львівська обласна художня виставка, присвячена 110-тій річниці з дня народження В. І. Леніна» (8). Тут серед чорно-білих репродукцій переважає соцреалістична тематика. До переліку учасників входять М. Андрущенко, Д. Довбошинський, С. Коропчак, М. Кристопчук, В. Манастирський, М. Безпальків, Г. Смольський, В. Магінський, П. Маркович, В. Марчак, Л. Медвідь, О. Мінько,

В. Патик, В. Риботицький, Р. і М. Сельські, З. Флінта. Серед радянських звітних виставок знаходимо також «Каталог обласної художньої виставки «Бійці вогненного фронту»» (1983) (9), що відкрилася у Львівській картинній галереї, де експонувалися живописні полотна, скульптурні композиції та графіка.

Значні зрушення у мистецькому житті починаються від середини 1980-х рр., коли піднімається хвиля національного відродження. Недарма українське мистецтво другої половини 1980-х рр. українські дослідники охарактеризували як «мистецтво нової хвилі». Це «мистецтво» суттєво відрізнялося від руслу соцреалізму. Серед мистецьких лідерів цього покоління – київські художники А. Савадов, Г. Сенченко, С. Панич, О. Ройтбурт, О. Гнилицький, О. Голосій, О. Тістол, І. Чичкан, Д. Кавсан, В. Цаглов, В. Трубіна (10), для яких великоформатний експресивний живопис став полем для нового інтуїтивного, індивідуального мистецтва полістилізму, тоді як у Львові до експериментів у царині живопису звертаються Л. Медвідь, В. Риботицький, О. Крохмалюк, М. Шимчук, М. Демцю, С. Гай, С. Савченко, Б. Буряк, М. Ягода, М. Безпальків, П. Гарпаш, В. Москалюк, М. Бабак, В. Стецула, М. Грималюк, В. Стасенко, Р. Яців, В. Бажай, І. Шумський, О. Крохмалюк. До цього переліку М. Мусій додає художників старшого покоління: «Хоча це і парадоксально, але впродовж 1970-1980 рр., коли регіональні спілки художників перебували у стані конформістичної стагнації, навіть на планових виставках у Львові переважали роботи опозиційних художників кількох поколінь: Д. Довбошинського, Р. і М. Сельських, К. Звіринського, С. Коропчика, В. Монастирського, О. Шатківського, В. Патики, а також І. Боднаря, М. Шимчука, З. Флінти, Л. Медвідя, В. Польового, Л. Пушкаша, І. Марчука. Не можна сказати, що офіційна негативна критика жодним чином не вплинула на них, але такий вплив був особистісно-емоційним, а не конструктивним – митці продовжували працювати в тому ключі, який обирали для себе самі» (Мусій, 2009: 73). Якщо проаналізувати, то у Львові виявиться значна кількість мистецьких особистостей, одні з яких лише активно починали свій мистецький шлях, а інші вже перебували у розквіті сил. Митці Львова, порівняно з художниками Києва, були занурені у власні пошуки й не так гуртувалися у мистецькі об'єднання на початку 1980-х рр., згодом наздогнавши своїх побратимів на мистецькій стежці.

Значні зміни відбулися з приходом до влади М. Горбачова з курсом на «перебудову». Назва курсу обіцяла позитивні зрушення, які насправді

мали за мету збереження імперії під виглядом «покращення» внутрішнього клімату в країні. У контексті сказаного слід навести цитату Г. Циби: «На момент свого проголошення реформістський курс Перебудови (1986-1991), що охоплював усі сфери життя СРСР, був сприйнятий радянським суспільством з великим ентузіазмом, особливо інтелігенцією та молоддю: демократами та лібералами – як можливість розбудувати демократію, лівими – як можливість створити «соціалізм з людським обличчям». Надзвичайно ейфорійно реагували на реформи митці, зокрема представники нових поколінь художників, письменників, кінематографістів. Політика Гласності, що проявлялась у пом'якшенні цензури в засобах масової інформації, знятті заборон з табуованих до того тем, літературних творів та сторінок історії, призвела до творчого сплеску» (Циба, 2017: 95). Незважаючи на зміни, у багатьох митців з'являється передчуття позитивних змін у мистецькому житті.

Наступною подією, яка прискорила крах УРСР, стала трагедія 1986 р. на Чорнобильській АС, що відіграла роль каталізатора мистецьких процесів пришвидшення розвитку хвилі національного відродження. Сама подія прозвучала як моторошний знак неминучого розпаду радянської системи не тільки на фізично-матеріальному, а й на духовно-естетичному рівні. За спостереженням О. Голубця у майстернях українських митців 80-х рр., прослідковуються наступні трансформації: «Йдеться про парадоксальне повернення в мистецьке середовище авангардних течій першої третини ХХ ст., котрі в Європі стали надбанням історії, й динамічну експансію постмодернізму, який у західному світі побутує із середини 1960-х років. Ці очевидні анахронізми – прикрі наслідки нашої тривалої ізоляції від навколишнього світу. Цілком закономірною на перших порах стала популярність неоекспресіоністичних і сюрреалістичних тенденцій, що можна пояснити інтуїтивним бажанням багатьох авторів залишатися в межах звичного для них фігуративного мистецтва, певних реальних упізнаних сюжетів, узятих із навколишнього світу» (Голубець, 2012: 9). Згадані неоекспресіоністичні тенденції активно розроблялися та стосувалися полотен львівських митців, для яких експеримент і жага до творчості є органічною.

Основним мистецьким центром України в другій половині 1980-х років стає Львів. Цікаві факти репрезентовані у статті М. Москалюк «Культурно-мистецьке середовище Львова кінця ХХ століття. Особливості організації та теоре-

тичні засади» (2011). Унаслідок розвалу системи ідеологічного контролю спостерігаємо наростання суспільно-політичної активності, відродження неформальних мистецьких об'єднань, колективів та організацій у Львові, починаючи з 1980-х рр. (14). Виставкова діяльність активізується в цей період, художник нарешті отримує можливість експонувати свої роботи у виставкових залах перед глядачем офіційно. Із цитати Т. Бондарчук: «У середині 80-х років в українському образотворчому мистецтві починає впроваджуватись полістилізм... Можна констатувати, що саме полістилізм став тим поштовхом, який вивів українське мистецтво із доби «застою» і приєднав до світового художнього процесу. Саме полістилізм став і тим «містком», через який здійснилось входження українського мистецтва у властивий світовій практиці творчий ритм. Цей метод мислення поєднує традиційне та інноваційне. Представники полістилізму не заперечують художніх традицій, вони будують на них індивідуальну творчість, досягаючи високого рівня художності (Бондарчук, 2012: 211). Одним із проявів полістилізму в цей період є експресіоністичні тенденції, які зростають у індивідуальній творчості серед львівських митців.

Також серед позитивних змін відзначимо послаблення контролю з боку державної політики, що позитивно відображається на розвитку живопису. Аналізуючи тогочасну ситуацію, мистецтвознавець Р. Яців вказує: «Помітними фактами зрушень у мистецькому середовищі Львова стали дві виставки – одна обласна молодеча (1985 року) та умовно названа організаторами «Виставка львівського авангарду» (1986 року). Свобода експозиційних рішень і максимальна довіра авторським концепціям мистецтва дозволили виявити усю «безкрайність» світоглядних, поетичних даних офіційних і неофіційних художників, врахувати увесь теперішній мистецько-формальний досвід сучасного мистецтва Львова... В цілому це був перший сильний поштовх в бік незалежнення художньої культури від вироблених системою догм, ідеологічного насильства, кабінетно розроблених і рекомендованих (!) мистецтву функціональних завдань» (Яців, 1991: 47). Можна зробити висновок, що виставкова діяльність стала одним з важливих етапів для самореалізації художників. Популяризація мистецтва, розроблення нових ідей, знайомство з новими концепціями та філософією для глядача стали важливим етапом.

До цього періоду належить «Каталог Львівської обласної художньої виставки, присвяченої 40-річчю Перемоги радянського народу у Вели-

кій Вітчизняній війні» (1986) (18). Серед львів'ян участь взяли М. Андрущенко, Б. Буряк, Д. Довбошинський, С. Караффа-Корбут, О. Коропчак, О. Коровай, В. Магінський, Л. Медвідь, О. Мінько, В. Москалюк, В. Патик, В. Риботицький, Р. Сельський, З. Флінта, М. Шимчук. Саме ці творчі особистості активно працюють і саме в їхній творчості проявляються різною мірою експресивні тенденції, їхня активність зростає у виставковій діяльності. Перелік імен – це видатні творчі індивідуальності, покликання яких – не просто творити, а й прокласти «стежку» між суспільством і мистецькою формою.

Про подальше виставкове життя засвідчує «Каталог Львівської обласної художньої виставки, присвяченої 27-му з'їзду КПРС» (1987) (19). На жаль, він не містить кольорових репродукцій, але є перелік художників, у яких присутні експресіоністичні елементи у творчості. Серед львівських митців – М. Андрущенко «Весільний коровай» (1985), М. Безпальків «Коровай» (1985), Б. Буряк «Бурштиновий мотив» (1985), «Соняшники» (1985), С. Коропчак «Мир у Карпатах» (1984), О. Мінько «Сонячний ранок. В поле» (1985), В. Манастирський «Радісна весна» (1983), В. Патик «Сінокіс. Кам'яно-Бузький район» (1985), В. Риботицький «Жнива закінчуються» (1985), Л. Медвідь «Портрет лауреата Шевченківської премії письменника Р. Іваничука» (1985), П. Сипняк «Зимовий Львів» (1985), З. Флінта «Перші покоси» (1985), М. Шимчук «На пасовищі. Із серії «Життя села» (1985). Крім того, звернемо увагу на те, що представлені на виставці полотна – це суб'єктивне переосмислення, що виражається в пластичних живописних пошуках нової форми.

Від 1987 р. на державному рівні затвердили дозвіл на проведення незалежних виставок, що стало, безперечно, позитивним фактором та ще одним важливим сигналом для митців. Наступними позитивними змінами стала децентралізація, яка в сукупності з легалізацією виставкової діяльності призвела до органічного вибуху мистецьких ініціатив, що відбувся по всій країні. Багатоманіття мистецької форми, індивідуальне самовираження стали основною ознакою цього часового періоду. Масовий ривок у творчому плані та відвідування мистецьких акцій, експозицій, галерей за кордоном – поштовх до возз'єднання зі світовою історією та художньою культурою. Такі зміни надихали українську інтелігенцію, особливо львівських художників, на нові експерименти з кольоровою палітрою, композицією, з мистецькою формою та технікою. 1987 року відбулася перша виставка неформального мистець-

кого угруповання «Погляд». В цей період відбуваються важливі зміни, серед яких – поступовий вихід з підпільної творчості.

Ідеологічна система СРСР у часи «перебудови» зазнає краху, що призводить до позитивного факту «творчої волі та свободи самовираження». У статті Г. Вишеславського так описується ця подія: «Першою дозволеною владою виставкою львівського нонконформізму, в якій прийняли участь сто одинадцять художників, була експозиція «Запрошення до дискусії» (1987 р.), що відбулась в костелі Анни Сніжної (на той час Музеї фотографії)...» (Вишеславський, 2006: 188). Ця експозиція стала виявом багатовекторності творчих пошуків митців. Оскільки радянська влада використовувала церкви як склади, куратор виставки Ю. Соколов вирішив нагадати про духовність, обравши сакральне місце під експозицію. Задум вдався, експозиція була багатоманітна, виставка сучасна, викликала багато запитань, провокувала на роздуми та обговорення. Виставка показала мистецьку ситуацію у Львові та художні напрямки, у яких працюють митці. Нарешті з'явилася реальна можливість безпосереднього контакту з глядачем за довгі роки страху, самоізоляції та мрій про краще майбутнє. Також того року відбулась у Львові низка інших подій, які безпосередньо вплинули на зростання експресивної складової, де, за словами О. Петрової, «Було створено молодіжні культурологічні організації, зокрема Товариство Лева (1987). А у 1988 р. визначною подією стала виставка «Шлях»... А у квітні 1989 р. львів'яни підняли біля Ратуші жовто-блакитний прапор» (Петрова, 2018: 73).

Наприкінці 80-х рр., Львів стає одним із провідних культурно-мистецьких осередків. Ці роки характеризуються поживленням художньої творчості, виставкової та кураторської діяльності, виникненням фестивалів, мистецьких проектів, проведенням персональних експозицій. Активізація художнього процесу відбувалася, зважаючи на важливі чинники – виникнення галерей, становлення українського арт-ринку, зростання виставкової діяльності. Відбувається переоцінка набутого творчого досвіду, в мистецтві спостерігаємо відхід від соцреалізму, утверджуються нові форми та концепції. Серед перших галерей, які репрезентували мистецьке життя Львова, була «Три крапки», згодом перейменована на «Галарт» (1988-го по 1996 рр.). Існувала за адресою вул. І. Франка, 46, де відбулася маловідома «Виставка до конгресу лікарів-українців» (1990), серед учасників якої були репрезентовані роботи експресивного львівського художника М. Ягоди.

Отже, можна зробити висновок, що галерейна та виставкова діяльність стали важливими етапами для реалізації та пропагування творчих пошуків львівських митців.

Варто відзначити вплив різних угруповань, які збагачували, розвивали, популяризували та піднімали на новий рівень українське мистецтво. У цьому контексті слід згадати зародження здорової конкуренції між об'єднаннями, до яких зараховуємо «Шлях» (1988) і Клуб українських митців (1989). На полістилізм мистецтва Львова також позитивно вплинула організація «Центр Європи» (або «Артмісія Євроцентр») (1987–1990), метою якої було показати раніше заборонене мистецтво. Також 1988 р. у приміщенні готелю «Дністер» відкрито «Салон Мистецтв» під керівництвом Юрія Соколова, де організовували комерційні виставки, репрезентації різнопланового мистецтва. У цей період відбувається активне повернення доробку художників-емігрантів, популяризується їхня творча спадщина. Проходять виставки творів українських митців еміграції: О. Дубовика, А. Марчука, І. Антонюка, А. Лимарева, Г. Гавриленка, Ф. Гуменюка, Я. Гніздовського, А. Ментуха, С. Гординського, Е. Козака.

Період кінця 1980-х років – це відчуття повної творчої свободи та відчайдушного експериментаторства в мистецькій царині. Різноманіттям творчих об'єднань позначилося художнє життя Львова, де зростала кількість арт-галерей, які популяризують, тлумачать, репрезентують українське мистецтво. Уже згадана галерея «Три крапки» (1988), яка одна з перших звернулася до новітніх форм мистецтва, відкрила для глядачів мистецтво андеграунду та творчість нової генерації митців. У цей час відбувалися не лише виставки, а й аукціони, що засвідчує, до прикладу, «Каталог Першого аукціону мистецьких творів» (1988) (22), де подано перелік живописних, графічних і декоративно-прикладних робіт від 1940-х по 1980-ті рр. Серед запропонованих творів роботи М. Безпальківа «Карпати взимку» (1987, пап., мон.), М. Глушенка «Над річкою» (1930-ті рр., п., о.), А. і П. Гуменюків «Карпати взимку» (1987, пап., мон.), О. Заливахи «Біль» (1987 п., о.), С. Коропчака «Кримський краєвид» (1960-ті рр., п., о.), «Гражда в Карпатах» (1970-ті рр., к., о.), «Літо» (1970-ті рр., п., о.), М. Кульчицької «Св. Миколай» (1930-ті, п., а., літогр.), Л. Левицького «Пасьянс» (1970-ті, пап., літогр.), «Баба Горпина» (1970-ті, пап., літогр.), «Квочка з Микуличина» (1968, пап., літогр.), В. Лободи «Олександр Анхипенко» (1987, к., о.), Л. Лободи «Розмова» (1986, к., о.), «Самотня бабуся» (1982, к., о.), П. Марковича

«Весна» (1984, п., о.), «Батькові вулики» (1987, п., о.), І. Остафійчука «Недільний день» (1984, к., о.), В. Патики «Соняшники» (1982, к., о.), Б. Сороки «Собор св. Юра» (1974, п., ліногр.), З. Флінти «Околиця Львова» (1970-ті рр., к., о.), Г. Якутовича «Захар Беркут» (1971 пап. оф.), М. Яціва «Князь Роман» (1988, пап., ліногр.), «Дмитро Байда Вишневецький» (1988, пап., ліногр.). Роботи продано в різному ціновому діапазоні від 25-ти до 410 рублів. Зазначимо, що серед переліку є багато робіт періоду 1980-х років.

Саме 1989 року у Львові виникає «КУМ» – мистецька організація, що об'єднала митців середнього та молодшого покоління (23), до складу якої входять автори експресивних за формою, концепцією та змістом творів. Об'єднання виникло на основі глибинних джерел української культури, посприяло збереженню живописної традиції на львівських теренах. Серед активних учасників була плеяда митців: Б. Буряк, М. Демцю, В. Богуславський, О. Коровай, В. Патик, Д. Парута, В. Забейда, Р. Дуб, В. Іванишин, І. Копчик, О. Коровай, В. Риботицький, С. Савченко, О. Скоп, П. Сипняк, В. Федорук, М. Шимчук, В. Савчук. Активними членами організації є художники з яскраво вираженим експресивним вектором творчості, до яких зараховуємо Б. Буряка, В. Патику, М. Демцю, М. Шимчука, В. Риботицького, С. Савченка. В роботах останніх експресивна домінанта виражена найяскравіше за допомогою різноманітних мистецьких засобів, серед яких значну увагу приділено кольору, фактурі, композиції, тематиці, лінії, плямі. У червні наступного року відбулася перша виставка КУМ-у в Львівській картинній галереї. Живопис повертається до моралі, духовності, очищується від соцреалістичної заангажованості, у багатьох роботах спостерігається переосмислення української тематики, поглиблюються творчі пошуки, збагачується індивідуальна живописна мова.

Новаторські пошуки, різноманітна художня мова, експеримент з тематикою та техніками характеризує 1989 рік. Цього ж року було створене мистецьке об'єднання «Шлях» (1989), що проголосило себе продовжувачем знаменитої АНУМ. До його складу увійшли М. Андрущук, А. та П. Гуменюки, А. Гелитович, Г. Друль, В. Кауфман, Ю. Кох, М. Красник, М. Крицький, Г. Новоженець, Б. Турецький, Я. Шимін і мистецтвознавець Ю. Бойко. За твердженням дослідниці Г. Гаврилів, це незалежне мистецьке об'єднання можна охарактеризувати так: «Отож, мистецьке об'єднання «Шлях» декларується як перше нонконформіст-

ське мистецьке товариство, що виникло у Львові до проголошення української незалежності... Створення товариства було великим підпільним щастям – на рівні створення криївки ОУН УПА, але в мистецтві» (Гаврилів, 2017: 296). Отже, мистецька ситуація у Львові сприяла відродженню та експонуванню власних живописних рефлексій на полотні.

Висновки. Отже, період 1980-х рр. для львівського мистецького середовища відзначається експресивним характером творчості, активною виставковою діяльністю та багатовекторністю художнього мислення, зростанням кількості галерей та заснуванням альтернативних мистецьких об'єднань «Шлях» (1989) і «Клуб українських митців» (1989), що стали «реакцією» на постійний контроль і цензуру з боку владних структур. Митці акумулюють творчу енергію в станкових полотнах, в яких все більше присутній експресивний шарм місцевої школи з власним індивідуалізованим мистецьким баченням. Саме у цей час роботи В. Москалюка, В. Риботицького, В. Бажая, М. Демцю, Б. Буряка, П. Сипняка, вражають різноманіттям творчих методів та форм, експресивністю технічного виконання та емоційного наповнення.

Слід зазначити, що мистецька ситуація у Львові 1980-х років стала сприятливим підґрунтям для звернення до національного вектора пошуків та індивідуальної творчості. Серед характерних рис, притаманних для львівського мистецтва 1980-х рр., можемо виділити знайомство митців зі світовими художніми тенденціями, актуальними техніками, сучасною стилістикою, що призвело до збільшення арсеналу виражальних засобів: Зокрема, в полотнах часто присутня експресія мазка, активна кольорова палітра та фактура, невпинна гра лінії та плями. Ще одним вагомим фактором стало динамічне утвердження постмодернізму в мистецькій сфері. Також відбувається повернення творчості митців-емігрантів та їхнього доробку, відродження та популяризація мистецтва художників-нонконформістів. Художники намагаються подолати рудименти соцреалізму в духовній, і естетичній сферах. Вихід із підпілля Української греко-католицької церкви (1987) став ще одним каталізатором для всеукраїнського духовно-культурного піднесення.

Підсумовуючи вищезазначений матеріал, можна зазначити, що період 1980-х років у Львові став сприятливим підґрунтям для вивільнення та зростання експресивної творчості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Втрата орієнтирів, або девальвація методу соціалістичного реалізму в 1985–1991 роках : у 2 т. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.* / редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.; Київ : Інтертехнологія, 2006. Т. 2. С. 213–220.
2. Юр М. Художній експеримент як творча стратегія українських митців. *Сучасне мистецтво*. Вип. 10. С. 243–248. URL : file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/S_myst_2014_10_26.pdf (дата звернення: 11.03.20).
3. Стасюк І. Характерні ознаки та особливості українського національно-патріотичного руху в УРСР (середина 1950-х – кінець 1980-х років). *Сучасне мистецтво*. Вип. 10. С. 180–185. URL : http://vlp.com.ua/files/31_3.pdf (дата звернення: 11.06.20).
4. Смирна Л. Століття нонконформізму в українському візуальному мистецтві / Ін-т проблем суч. м-ва НАМ України. Київ : Фенікс, 2017. 395 с.
5. Крупник Л. Вплив ідей та символів українського національно-визвольного руху на покоління 1970 – 1980-х років. *Український історичний збірник*. Вип. 19. 2017. С. 273–286. URL : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe? I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=IDP=&2_S21STR=Uiz_2017_19_22 (дата звернення: 8.01.20).
6. Гаврилів Г. Мистецьке товариство «Шлях» як каталізатор культурно-мистецьких процесів Львова 1980-1990-х рр. *Вісник ЛНАМ*. Львів : ЛНАМ, 2017. Вип. 31. С. 295–306.
7. Виставка произведений художников Западных областей Украины, посвященная 40-ка летию воссоединения украинского народа. Живопись. Скульптура. Графика. Театр. Декорационное, декоративное и народное искусство : каталог / авт. вступ. сл. и сост. кат. Г. Островский. Москва : Советский художник, 1980. 62 с. : илл.
8. Львівська обласна художня виставка, присв. 110-тій річниці з дня народження В.І. Леніна. Львів : [б. в.], 1980. 42 с.
9. Каталог обласної художньої виставки «Бійці вогненного фронту» / упор. Є.М. Мацієвський. Львів : Облполіграфвидав, 1983. 20 с.
10. Дозволений ренесанс: трансавангард і народження «нової хвилі». *Art Huss*. (22. 11. 2019). URL : <https://www.arthuss.com.ua/books-blog/dozvolenyu-renesans> (дата звернення: 18.01.20).
11. Мусій М. Соцреалізм і художник: проблема вибору. Львівський досвід 1960–1980-х рр. *Наукові записки НаУ-КМА*. Теорія та історія культури. 2009. Т. 88. С. 71–74.
12. Циба Г. Проблеми творчої молоді в умовах нової культурної реальності часів перебудови в СРСР (1986–1991). URL : file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/Spkho_2017_11-12_33.pdf (дата звернення: 18.01.20).
13. Голубець О. Українське мистецтво ХХ століття: проблеми національної ідентифікації. *Часи Незалежності. Артанія*. 2012. Кн. 26. С. 6–11.
14. Москалюк М. Культурно-мистецьке середовище Львова кінця ХХ століття. Особливості організації та теоретичні засади. *Народознавчі зошити*. 2011. № 6. С. 1012–1018.
15. Боднарчук Т. Національний прояв тенденцій постмодернізму в образотворчому мистецтві. *Мистецтвознавство України*. 2012. Вип. 12. С. 209–215. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mysu_2012_12_32 (дата звернення: 8.05.20).
16. Яців Р. Ідеали, повертайтеся. *Сучасність*. 1991. № 5. С. 28–57.
17. Медвідь Л. Горизонти (1969–1999) : вибране з публіцистики, прози, графіки. Львів : Афіша, 2001. 207 с.
18. Львівська обласна художня виставка, присвячена 40-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. Каталог. Львів : Облполіграфвидав, 1986. 17 с. ; 9 л. іл.
19. Львівська обласна художня виставка, присвячена 27-му з'їзду КПРС. Каталог. Львів : Облполіграфвидав, 1987. 35 с. : іл.
20. Вишеславський Г. Нонконформізм: андеграунд та «неофіційне мистецтво». *Художня культура. Актуальні проблеми*. Харків : Акта, 2006. Вип. 3. С. 171–198.
21. Петрова О. Матриця творчої свободи. *Магістеріум. Культурологія*. Вип. 71. 2018. С. 71–77. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15116/Petrova_Matrytsia_tvorchoi_svobody.pdf (дата звернення: 28.01.20).
22. Каталог першого аукціону мистецьких творів. Живопис. Графіка. Декоративно-прикладне мистецтво. Львів : [б. в.], 1988. 6 с.
23. Склярєнко Г. Українське мистецтво другої половини 1980–2000-х років: події, явища, спрямування. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.* : у 2-х кн. / редкол. : В. Сидоренко (голова) та ін.; Ін-т пробл. суч. мист. АМУ. Київ : Інтертехнологія, 2006. Кн. 2. С. 362–392.

REFERENCES

1. Avramenko O. (2006) Vtrata oriientyriiv, abo devalvatsiia metodu sotsialistychnoho realizmu v 1985 – 1991 rokakh [Loss of landmarks, or devaluation of the method of socialist realism in 1985 – 1991] In *Narysy z istorii obrazotvorchoho mystetstva Ukrainy KhKh st.* Kyiv : Intertekhnolohiia, T. 2. [In Ukrainian].
2. Yur M. (2014) Khudozhnii eksperyment yak tvorchia stratehiia ukrainykykh myttsiv [Art experiment as a creative strategy of Ukrainian artists] In *Suchasne mystetstvo*. Vyp. 10. URL : file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/S_myst_2014_10_26.pdf (data zvernennia: 11.03.20).
3. Stasiuk I. (2002) Kharakterni oznaky ta osoblyvosti ukrainskoho natsionalno-patriotychnoho rukhu v URSR (seredyna 1950-kh – kinets 1980-kh rokiv) [Characteristic features and peculiarities of the Ukrainian national-patriotic movement in the USSR (mid-1950s – kinets of the 1980s)] In *Suchasne mystetstvo*. Vyp. 10. URL : http://vlp.com.ua/files/31_3.pdf (data zvernennia: 11.06.20).

4. Smyrna L. (2017) Stolittia nonkonformizmu v ukrainskomu vizualnomu mystetstvi [Century of nonconformism in Ukrainian visual art] / In-t problem such. m-va NAM Ukrainy. Kyiv : Feniks. [In Ukrainian].
5. Krupnyk L. (2017) Vplyv idei ta symboliv ukrainskoho natsionalno-vyzvolnoho rukhu na pokolinnia 1970 – 1980-kh rokiv [The influence of the idea and symbols of the Ukrainian national liberation movement on the generation of 1970 – 1980's]. In *Ukrainskyi istorychnyi zbirnyk*. Vyp. 19. URL : http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe? I21DBN=EJRN&P21DBN=EJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&S21P03=IDP=&S21STR=Uiz_2017_19_22 (data zvernennia: 8. 01.20).
6. Havryliv H. (2017) Mystetske tovarystvo «Shliakh» yak katalizator kulturno-mystetskykh protsesiv Lvova 1980-1990-kh rr [Art Society "Way" as a catalyst for cultural and artistic processes in Lviv 1980-1990's] In *Visnyk LNAM*. Lviv : LNAM. Vyp. 31. [In Ukrainian].
7. Виставка proyzvedenyi khudozhnykov Zapadnykh oblastei Ukrayny, posviashchennaia 40-ka letyiu vossoedyneniia ukraynskoho naroda. Zhyvopys. Skulptura. Hrafyka. Teatr. Dekoratsyonnoe, dekoratyvnoe y narodnoe yskusstvo. Kataloh. (1980) [Lviv Regional Art Exhibition, dedicated to 110th anniversary of the birth of VI Lenin] Moskva : Sovetskyi khudozhnyk. [In Ukrainian].
8. Lvivska oblasna khudozhnia vystavka, prysv. 110-tii richnytsi z dnia narodzhennia V. I. Lenina. Kataloh. (1980) [Lviv Regional Art Exhibition, dedicated to 110th anniversary of the birth of VI Lenin] Lviv : [b. v.]. [In Ukrainian].
9. Kataloh oblasnoi khudozhnoi vystavky «Biitsi vohnennoho frontu». Kataloh. (1983) [Catalog of the regional art exhibition "Fighters of the military front"] Lviv : Oblpolihrafvydav. [In Ukrainian].
10. Dozvolenyi renesans: transavanhard i narodzhennia «novoi khvyli» (2019) [Allowed renaissance: transavant-garde and the birth of "new waves"] In Art Huss. URL : <https://www.arthuss.com.ua/books-blog/dozvolenyi-renesans> (data zvernennia: 18.01.20).
11. Musii M. (2009) Sotsrealizm i khudozhnyk: problema vyboru. Lvivskyi dosvid 1960 – 1980-kh rr [Socialrealism and the artist: the problem of choice. Lviv experience of 1960 – 1980s] In *Naukovi zapysky NaUKMA. Teoriia ta istoriia kultury*. T. 88. [In Ukrainian].
12. Tsyba H. (2017) Problemy tvorchoi molodi v umovakh novoi kulturnoi realnosti chasiv perebudovy v SRSR (1986-1991) [Problems of creative youth in the new cultural reality of the perestroika period in the USSR (1986-1991)] In *Suchasni problemy khudozhnoi osvity v Ukraini : zb. nauk. prats*. Kyiv : IPSM NAM Ukrainy. Vyp. 11. URL : file:///C:/Users/User/AppData/Local/Temp/Spkho_2017_11-12_33.pdf (data zvernennia: 18.01.20).
13. Holubets O. (2012). Ukrainske mystetstvo KhKh stolittia: problemy natsionalnoi identyfikatsii [Ukrainian art of the twentieth century: problems of national identification] In *Chasy Nezalezhnosti. Artaniia*. Kn. 26. [In Ukrainian].
14. Moskaliuk M. (2011) Kulturno-mystetske seredovyshche Lvova kintsia XX stolittia. Osoblyvosti orhanizatsii ta teoretychni zasady [Cultural and artistic environment of Lviv in the late twentieth century. Features of the organization and theoretical principles] In *Narodoznavchi zoshyty*. № 6. [In Ukrainian].
15. Bodnarchuk T. (2012) Natsionalnyi proiav tendentsii postmodernizmu v obrazotvorchoomu mystetstvi [National manifestations of postmodern trends in educational art] In *Mystetstvoznnavstvo Ukrainy*. Vyp. 12. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Mysu_2012_12_32 (data zvernennia: 8. 05.20).
16. Yatsiv R. (1991) Idealy, povertaites [Ideals, come back] In *Suchasnist*. № 5. [In Ukrainian].
17. Medvid L. (2001) Horyzonty (1969-1999) : vybrane z publitsystyky, prozy, hrafyky [Horizons (1969-1999): selected with journalism, prose, graphics] Lviv : Afisha. [In Ukrainian].
18. Lvivska oblasna khudozhnia vystavka, prysviachena 40-richchiiu Peremohy radianskoho narodu u Velykii Vitchyzniani viini. Kataloh. (1986) [Lviv Regional Art Exhibition dedicated to the 40th anniversary of the Victory of the Radian people in the Great Patriotic War] Lviv : Oblpolihrafvydav. [In Ukrainian].
19. Lvivska oblasna khudozhnia vystavka, prysviachena 27-mu zizdu KPRS. Kataloh. (1987) [Lviv Regional Art Exhibition dedicated to the 27th Congress of the CPSU] Lviv : Oblpolihrafvydav. [In Ukrainian].
20. Vysheslavskyi H. (2006) Nonkonformizm: andegraund ta «neofitsiine mystetstvo» [Nonconformism: underground and "informal art"] In *Khudozhnia kultura. Aktualni problemy*. Kharkiv : Akta. Vyp 3. [In Ukrainian].
21. Petrova O. (2018) Matrytsia tvorchoi svobody [The matrix of creative freedom] In *Magisterium. Kulturolohiia*. Vyp. 71. URL : http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/15116/Petrova_Matrytsia_tvorchoi_svobody.pdf (data zvernennia: 28. 01.20).
22. Kataloh pershoho auktsionu mystetskykh tvoriv. Zhyvopys. Hrafyka. Dekoratyvno-prykladne mystetstvo (2019) [Catalog of the first auction of works of art. Painting. Graphics. Arts and crafts] Lviv : [b. v.]. [In Ukrainian].
23. Skliarenko H. (2006) Ukrainske mystetstvo druhoi polovyny 1980-2000-kh rokiv: podii, yavysycha, spriamuvannia [Ukrainian art of the second half of the 1980-2000s: events, phenomena, perception] In *Narysy z istorii obrazotvorchoho mystetstva Ukrainy KhKh st. : u 2-kh kn. / redkol. : V. Sydorenko (holova) ta in; In-t probl. such. myst. AMU*. Kyiv : Intertekhnolohiia, 2006. Kn. 2. [In Ukrainian].